

УНИВЕРЗИТЕТ „СВ. КИРИЛ И МЕТОДИЈ“ – СКОПЈЕ
ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ

70 ГОДИНИ
ИНСТИТУТ ЗА ИСТОРИЈА

70 ГОДИНИ
МАКЕДОНСКА ИСТОРИОГРАФИЈА

ЗБОРНИК НА ТРУДОВИ
ОД НАУЧНАТА КОНФЕРЕНЦИЈА ОДРЖАНА
НА 13 И 14 ДЕКЕМВРИ 2016 ВО СКОПЈЕ



Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ – Скопје
Филозофски факултет
Институт за историја



70 ГОДИНИ ИНСТИТУТ ЗА ИСТОРИЈА

70 ГОДИНИ МАКЕДОНСКА ИСТОРИОГРАФИЈА

ЗБОРНИК НА ТРУДОВИ
ОД МЕЃУНАРОДНАТА КОНФЕРЕНЦИЈА ОДРЖАНА
НА 13 И 14 ДЕКЕМВРИ 2016 ГОДИНА ВО СКОПЈЕ

УКИМ / ФЗФ
2017

Содржина


СВЕЧЕН ДЕЛ (13.12.2016)	7
Поздравно обраќање на проф. д-р Никола Јанкуловски, ректор на Универзитетот „Св. Кирил и Методиј“	9
Поздравно обраќање на проф. д-р Горан Ајдински, декан на Филозофскиот факултет	13
Поздравно обраќање на проф. д-р Ванчо Ѓорѓиев, раководител на Институтот за историја	15
ПРВ ДЕН (13.12.2016)	21
Виолета АЧКОСКА Сегашноста и минатото низ развојот на македонската историографија	23
Ванчо ЃОРЃИЕВ Забранетото име	39
Emanuel PLOPEANU <i>The “Macedonian issue” at the beginning of the 20th Century in the Works of Romanian Historiography</i>	57
Далибор ЈОВАНОВСКИ Пред Коминтерната	71
Војислав САРАКИНСКИ Пердика, Ашина и коринтската парадиома	91
Светлозар ЕЛДЪРОВ Историографски војни: случајот „Славо Димевски“	115
Реџеп ШКРИЈЕЉ Бошњациите во современата македонска историографија	145
Александар АТАНАСОВСКИ За некои недоречености во средновековната историографија и потребата за нивно корелирање	159
Стојко СТОЈКОВ Планирање на минатото - сонување на иднината: народи, етнотенези и политика во бујарската и македонската медиевистика	177
Memli KRASNIQI <i>The impact of protestant movements in the cultural and spiritual life of the Monastir (Bitola) Vilayet during the second half of the nineteenth century</i>	217

Stoica LASCU	
<i>Mărturii românești despre diferite realități în spațiul Republicii Macedonia în perioada otomană (începutul secolului XX)</i>	223
ВТОР ДЕН (14.12.2016)	261
Стефан ПАНОВСКИ	
<i>Philippus furibundus?</i>	263
Драган ЗАЈКОВСКИ	
<i>Кон прашањето за првите ерарси на Охридската архиепископија: помеѓу митот и историчноста</i>	293
Никола МИНОВ	
<i>Гимназиите во османлиска Македонија</i>	305
Тодор ЧЕПРЕГАНОВ	
<i>Искористеноста на западните и балканските историски извори во македонската историографија и електронските извори</i>	347
Борче ИЛИЕВСКИ	
<i>Македонското црковно прашање во македонската и српската историографија</i>	355
Бранислав САРКАЊАЦ	
<i>Македонската историја и политиката на дисциплината</i>	371
Jelena JARIĆ	
<i>Late Roman “anti-pagan” laws and their appearance in the research of Roman theatres in the Republic of Macedonia</i>	387
Роберто ТРАЈКОВСКИ и Александар ЛИТОВСКИ	
<i>ВМРО во сиратијата на Треттиот Рајх (1943-1944)</i>	415
Соња НИКОЛОВА	
<i>Македонската историографија помеѓу етиката и политиката</i>	427
Димитар ПАНДЕВ	
<i>Историографскиот поглед на научниот стил</i>	439
Иванка ДОДОВСКА	
<i>Меѓународното признавање на Р. Македонија, 1991–2001 година (изградба и развој на меѓународните односи)</i>	449
Сашо ДОДЕВСКИ	
<i>Историјата во документите за независноста на РМ во периодот до 1990 година</i>	463



Забранетото име

Ванчо ЃОРЃИЕВ
Филозофски факултет, Скопје



Abstract. – This paper treats the question of the veto on the name ‘Macedonia’ in the last decade of Ottoman domination in the Balkans. As a result of the activity of the Macedonian revolutionary movement, which fought to attain autonomy for Macedonia within the Ottoman Empire, the Great Powers initiated a series of reforms with the aim of preventing the imminent uprising in Macedonia. During the set-up of these reforms, which applied solely to Ottoman Macedonia, on the initiative of Russia and with the agreement of Austria-Hungary, the terms ‘Macedonia’, ‘Macedonian’ and ‘General Governor’ were deliberately replaced by the terms ‘three vilayets’, ‘Christian populace’ and ‘Inspector General’. Thus, the reform act was purified of all terms that implied a creation of a separate autonomous administrative unit bearing the name ‘Macedonia’.

In the spirit of the above policy, in March 1903 Sultan Abdul Hamid II issued an order which categorically prohibited the use of “the local term ‘Macedonia’”. The application of this measure bordered absurdity. Even the Holy Bible underwent censorship, as the letters of the Apostles frequently mention Macedonia; now, the authorities insisted that the mentions of Macedonia in the Bible be replaced with ‘the vilayets of Salonika, Monastir and Üsküb’. This measure was primarily directed against the activities of the Anglo-American Bible Society, accused to be sympathetic towards the Macedonian revolutionary movement. This unprecedented censorship of the Scripture was covered in newspapers from the continental US, Europe, Australia, even Hawaii.

The restrictions on the use of the name Macedonia continued even after the Young Turk Revolution, although censorship was formally abolished. The issue was discussed in the Ottoman Parliament as a part of a debate on the situation in Macedonia. A collective note of the Great Powers triggered a stern reaction by the Young Turks because of the use of the term ‘Macedonian Question’ and its declaration as a matter of European interest.

It is very peculiar that, despite the veto on the term ‘Macedonia’, the authorities continued to use it in internal communication. Thus the veto

applied to those living in Macedonia, not to those who were ruling it. By vetoing the name of Macedonia and literally deleting the name of the problem, the Ottoman authorities prevented the creation of an autonomous province in their European possessions, believing that this would preserve the integrity and sovereignty of the Empire.

Насловот „Забранетото име“ веројатно асоцира на историјата што тече, односно на актуелните преговори помеѓу Република Македонија и Република Грција кои се одвиваат под покровителство на Обединетите нации, а во врска со разликите околу уставното име на нашата земја. Меѓутоа, тоа прашање не е предмет на нашата анализа, иако станува збор за уцена која повлекува разни рестрикции околу употребата на името Македонија. Во случајов, во овој прилог се осврнуваме на забраната за употреба на името Македонија во последната деценија од османлиската доминација на Балканот. Сепак, заедничка карактеристика за двата случаи е политичката мотивација од идејата за самостојна македонска држава. Притоа, актуелниот спор е последица на излегувањето на Социјалистичка Република Македонија од југословенската федерација и нејзиното прогласување за независна држава под името „Република Македонија“, а пак случајот од 1903 година е насочен против идејата за создавање автономна провинција Македонија во рамките на Османлиската Империја.

На почетокот ќе нагласиме дека османлиските власти името Македонија не го користеле во административна смисла за именување на некоја управна територијална единица, каков што е случајот и со другите балкански земји. Османлиите, долго време, терминот Македонија не го користеле ниту во географска смисла, но тоа не значи дека тие не знаеле за него, или пак, за историјата на античкото кралство Македонија. Според професорот Кемал Бејдили од Истанбулскиот универзитет, османлиската управа не го користела терминот Македонија бидејќи го сметала за странска одредница, но сепак овој термин по Берлинскиот конгрес (1878) влегол во употреба.¹

Иако Османлиите до Берлинскиот конгрес не го практикувале називот Македонија во официјалните списи, ним во тој период не им пречело кога истиот назив транспарентно го практикувале поданиците на Империјата. Најдобар показател за тоа е весникот „Македонија“ кој излегувал од 1866 до 1872 година во османлиската престолнина и во кој се среќаваат статии кои третираат различни секвенци од „македонското прашање“, вклучително и тенденциите на „македонистите“.²

¹ Исмет Кочан, Битка за Македонија. Турската историографија за Балканските војни 1912-1913, со посебен осврт за Македонија, Скопје, 2010, 19.

² Види: Македонският-тъ Въпросъ, „Македонія“, г. V/3, Цариградъ, 18.1.1871, 2-3.

При нашата анализа на објавената османлиска документација што се однесува на периодот по Берлинскиот конгрес, односно по избивањето на македонското прашање, евидентно е дека називот „Македонија“ се користи во официјалната комуникација помеѓу органите на државната управа. Имено, називот Македонија го среќаваме во документацијата од султанската канцеларија и Канцеларијата на Великото везирство, Министерството за надворешни работи, Министерството за војна, како и во извештаите на османлиските дипломатски претставници. Притоа, името Македонија најчесто е во корелација со термините: автономија, македонски револуционери, македонски комитети, Македонска револуционерна организација, Берлински договор, реформи, војска, чети, востание, па дури и со терминот Македонец.³ Според тоа, османлиите, *терминот Македонија го користеле во политички контекст за конкретна географска област*. Интересно е што во салнамето за вилаетот Косово за 1896/97 година дури има обид да се објасни етимологијата на зборот Македонија и да се утврдат границите во кои живееле античките Македонци, но всушност се претставени границите на современиот регион Македонија.⁴

Бездруго, името Македонија влегло во широк промет по Берлинскиот конгрес, во време кога сè повеќе почнало да се зборува за автономија на Македонија како едно од можните решенија за комплицираното македонското прашање. Меѓутоа, искуството од блиското минато ги направило османлиските власти премногу чувствителни кон зборот автономија, бидејќи секој автономен статус на која било европска провинција значело губење на соодветната територија во догледно време, а тоа постепено водело кон неизбежен распад на Империјата. Токму во тој контекст, Османлиите го доживувале и прашањето за автономија на Македонија. Во врска со тоа, во еден документ од султанската канцеларија од октомври 1886 година се вели: „давањето автономија на Македонија по примерот на Источна Румелија... ќе ја направи тешка, или речиси невозможна одбраната на престолнината, а Османлиската Империја... ќе почне да се руши“.⁵ Според тоа, било каква промена на постојниот статус на територијата на Македонија, османлиите не го доживувале само како опасност од губење на оваа територија, туку како загрозување на престолнината, а следствено на тоа и пропаст на Империјата.

³ Види: Документи изъ турските държавни архиви, часть II (1863-1909), подбралъ: Панчо Доревъ, София 1942, 18; 84; 85; 99; 109; 109; 120; 121; 126; 131; 137; 140; 141; 145; 146; 147; 153; 160; 161; 168; 173; 174; 175; 178; 179; 185; 182; 186; 189; 191; 192; 194; 196.

⁴ Салнаме на вилаетот Косово. Превод од османско-турски: д-р Драги Ѓорѓиев – д-р Ахмет Шериф, Скопје 2012, 468; 469-470.

⁵ Документи изъ турските държавни архиви, часть II..., 85.

Состојбата во османлиска Македонија особено се радикализирала по појавата на Македонската револуционерна организација (1893) која имала за цел извојување преку востание „политичка автономија за Македонија“ во рамките на Османлиската Империја. Оваа организација автономијата ја сфаќала како преодна етапа за создавање независна македонска држава.⁶ Набрзо, по неколку провали, османлиските власти ги дознале стратешките цели на илегалната МРО, кои биле насочени против суверенитетот на Империјата. Така, на пример во врска со Виничката провала (1897) приведените биле обвинети и осудени заради „организирање востание“.⁷ Приведените и осомничените пак во врска со Солунската провала (1901), биле обвинети и судени за дела и постапки против целостта на Империјата, бидејќи се залагале „да основаат самостојна македонска држава од Солунскиот, Битоолскиот и Скопскиот вилает“.⁸ Овие сознанија за крајните цели на МРО властите ги потврдиле и за време на Илинденското востание (1903). Тогаш меѓу заплениетите документи што биле издавани од востаничките органи се нашле потврди за примени пари од приватни лица, во кои стоело дека средствата ќе им бидат вратени во самостојна независна Македонија.⁹

Идејата за автономија на Македонија била афирмирана и од македонските емигрантски организации во Бугарија, од кои челното место му припаѓа на Врховниот македонскиот комитет. Оваа македонска емигрантска организација најчесто била под влијание на бугарскиот двор и влада, при што истата ја користеле како алатка за бугарската македонска политика, со што значително ја компромитирале автохтоната борба на МРО и идејата за автономија на Македонија.

Освен за Османлиите, автономна Македонија не била прифатлива опција ниту за Србија и Грција. Тие, игнорирајќи го автохтониот карактер на МРО, во автономијата на Македонија гледале опасност од нејзино присоединување кон Бугарија, по примерот на Источна Румелија. Официјална Бугарија, пак, каде премногу се експлоатирало прашањето за автономија на Македонија, на автономијата гледала исклучиво како на средство за нејзино присоединување, заради што

⁶ Во врска со тоа види: Ванчо Ѓорѓиев, Автономијата – тактика или цел на МРО. Зборник: 100 години Илинден 1903-2003 (прилози од научниот собир одржан во Скопје на 6-8 мај 2003), т. 1, Скопје 2005, 257-264.

⁷ Ванчо Ѓорѓиев, Петар Поп Арсов. Прилог кон проучувањето на македонското револуционерно националноослободително движење, Скопје 1997, 80.

⁸ Величко Георгиев и Стајко Трифонов, Македонија и Тракија во борба за слобода (крајот на XIX и почетокот на XX век). Нови документи, Софија 1995; 44 и 48; Ванчо Ѓорѓиев, Слобода или смрт. Македонското револуционерно националноослободително движење во Солунскиот вилает (1893-1903), Скопје 2003, 329-330.

⁹ Турски документи за Илинденското востание, избор, превод, редакција и коментар од Александар Стојановски, Скопје 1993; 85; 158.

не била за „вистинска политичка автономија“, бидејќи тоа водело кон нејзино конституирање како самостоен политички субјект.¹⁰

Автономна Македонија не била пожелна опција ниту за големите сили (со исклучок на Англија), особено не за Русија и Австро-Унгарија кои се стекнале со приматот на „најзаинтересирани страни“ за европска Турција. Во услови на сложени и противречни интереси на глобален план, големите сили во контекст на османлиското наследство на Балканот, официјално ја поддржувале политиката на *status quo*, иако секоја од нив индивидуално работела на нејзино подривање.

Автономна Македонија и нејзиното евентуално конституирање како самостоен субјект воопшто не се вклопувало во шемата на руската балканска политика. Русија, за да го попречи австрискиот стремеж кон југ, играјќи на картата на православието и славјанството, го иницирала српско-бугарското приближување за сметка на Македонија. Оттука, под руско менторство, во февруари 1897 година Србија и Бугарија потпишале спогодба со која се обврзале дека нема да преземаат едностранни акции во Османлиската Империја (османлиска Македонија) и нема да си пречат на пропаганден план до разграничувањето на интересните сфери.¹¹ Набрзо потоа, во мај 1897 година, Русија и Австро-Унгарија потпишале спогодба со која се обврзале за зачувување на статус-квото на Балканот. Спогодбата исклучува секаква можност за поделба на османлиското наследство помеѓу нив, но и меѓу другите големи сили. При евентуална промена на ситуацијата, спогодбата предвидува: на Австро-Унгарија да ѝ се признае правото на анексија на Босна и Херцеговина и Новопазарскиот санџак; териториите меѓу Јанина и Скадарското Езеро да се организираат во независно кнежевство Албанија; а останатите територии да бидат поделени меѓу балканските држави, но притоа да се зачува принципот на рамнотежа на силите.¹² Развојот на настаните потврди дека судбината на европска Турција и на османлиска Македонија биле зацртани токму во оваа спогодба.

¹⁰ Во врска со тоа во извештајот на II Политичко одделение, кое било предназначено исклучиво да се занимава со македонските работи, се вели: „Автономијата, ако таа се оствари, нам не ни е потребна како одвлечен принцип на слободата. Таа треба да биде или бугарска автономија, или никаква“. (Види: Ванчо Ѓорѓиев, Бугарски документ од 1906 година за состојбите во Македонија и во ВМОРО и бугарската политика кон нив. Историја г. XXXIII/1-2, Скопје 2007, 89).

¹¹ Михајло Војводић, Србија у меѓународним односима крајем XIX и почетком XX века, Београд 1988, 124-126.

¹² Vladimir Šulek, Diplomatska historija centralnih sila 1885-1919, Zagreb 1938, 125-129. Според шефот на австроунгарскиот генералштаб во западниот Балкан требало да има место и за една автономна држава Македонија, која поради својата големина и стратешка местоположба требало да прерасне во главна потпорна точка на австроунгарските интереси на југ. (Ф. Аданџр, Македонският въпрос, София 2002, 135).

Во духот на горнава политика, Русија ја поттикнувала и поддржувала Високата Порта во пресметката со македонското револуционерно движење,¹³ бидејќи тоа се јавувало како извор на нестабилност и рушител на политиката на статус-квото, како и на руските планови за поделба на Македонија меѓу балканските држави, со што Австро-Унгарија требало да се држи подалеку од брегот на Егејското Море.

Врховистичката востаничка провокација од летото 1902 година, како и определбата на МРО за востание во 1903 година, покажале дека одржувањето на статус-квото во европска Турција било проблематично. Оттука, дипломатските кругови, за да ги одземат мотивите на македонското револуционерно движење и да го избегнат усложнувањето на ситуацијата, покренале иницијатива за посериозни реформи во османлиска Македонија.¹⁴ Во прилог на прашањето за автономија на Македонија најрадикални биле англиските сугестии. Во таа смисла, англискиот претставник во Истанбул, Н. О'Конор пред султанот Абдул Хамид II истакнал дека административните реформи веќе не биле доволни, поради што треба да се размислува за автономија, во спротивно предупредил дека состојбата може да се радикализира и да се постави прашањето за независност на Македонија.¹⁵

Во меѓувреме, руската дипломатија, раководејќи се од својата политика за иднината на Балканот, врз основа на спогодбата со Австро-Унгарија од 1897 година, дефинирала концепт за реформи во смисла: реформите да се однесуваат исклучиво за територијата на Македонија, но од неа да не се создава единствена административна единица со единствена управа; за конкретната област наместо терминот „Македонија“ да се користи терминот „трите вилаети“, наместо терминот Македонци да се користи терминот „христијанско население“, а наместо генерал-губернатор (кој ќе го надгледува спроведувањето на реформите) да се користи терминот „генерален инспектор“. Овие руски ставови биле прифатени и поддржани од австроунгарскиот министер за надворешни работи, а потоа со нив бил запознаен и францускиот министер за надворешни работи.¹⁶ Со тоа неформално била постигната согласност во претстојниот реформски акт да бидат елиминирани сите термини кои во која било смисла асоцирале на создавање на одделна административно-територијална единица, под името „Македонија“.

¹³ Румен Пасков, Борис Сарафов 1872-1907. Биографија, София 1996, 105.

¹⁴ Ванчо Ѓорѓиев, Реформи за мир, или одлагање на конфликтот. Зборник: 100 години од Балканските војни (Прилози од научниот собир одржан на 3-4 декември 2012 година, Скопје 2013, 112-113.

¹⁵ Крсте Битоски, Дипломатски одгласи за Илинденското востание, Скопје 1983, 63.

¹⁶ Повеќе за ова види: Владо Поповски, Односот на внатрешниот и надворешниот фактор спрема создавањето на македонска држава 1903-1913, Зборник: 100 години Илинден..., т. I, 224-226.

Во меѓувреме, султанот Абдул Хамид II, за да го одбегне вмешувањето на големите сили во внатрешните работи на Империјата, на 1 декември 1902 година издал ферман за реформи во „трите вилаети“ на чело со „генерален инспектор“. Султановиот проект во однос на терминологијата е во полна хармонија со ставовите на Русија и Австро-Унгарија. Очигледно, пред опасноста од создавање на автономна област (Македонија), султанот ја проголта руско-австриската сугестија со која под плаштот на реформи биле прикриени, но и провлечени нивните политички намери.

Сепак, султановиот потфат не бил доволен. Во меѓувреме, Русија и Австро-Унгарија подготвиле сопствен проект за реформи во „трите вилаети“, при што за да му дадат меѓународен легитимитет, за него побарале и добиле поддршка од потписничките на Берлинскиот договор. Споменатиов проект на 21 февруари 1903 година бил поднесен до големиот везир, а османлиската влада по сугестии од Германија го прифатила без забелешки, бидејќи го сметала за безопасен. Во поглед на терминологијата февруарската програма за реформи е во духот на веќе промовираниот концепт. Така со проект за реформи кои се однесувале исклучиво за територијата на Македонија, а чие име воопшто не се спомнува формално-правно било елиминирано „македонското прашање“, а Османлиската Империја на технички начин била заштитена од уште една политичка главоболка.

Меѓутоа, техничката елиминација на терминот Македонија не значи и суштинско елиминирање на македонскиот проблем, особено ако се има предвид дека МРО со својата борба за автономија под девизата „Македонија на Македонците“ на името Македонија му дала специфична содржина, која станала движечка идеологија опасна по интегритетот на Империјата. Оттука, употребата на името Македонија требало да се искорени во секоја смисла меѓу поданиците. За таа цел, на 25 март 1903 година султанот издал наредба со која се забранува употребата на називот „Македонија“ за именување на трите вилаети.¹⁷ По два дена, на 27 март 1903 година, румелиските валии добиле телеграма од Истанбул со следнава содржина: „Со висока наредба на Неговото Величество Султанот, се известува: Отсега па натаму во претставките и соопштенијата поврзани со работите на царските вилаети на Румелија, категорично се забранува терминот (називот) Македонија, кој што се споменува како локално име“.¹⁸ Веројатно слични наредби биле доставени и до другите органи на државната управа.

Иако името Македонија било забрането, нашата анализа на изворната изворната документација покажа дека тоа продолжило да

¹⁷ Документи изъ турските държавни архиви, часть II..., 287.

¹⁸ Александар Стојановски, Македонија под турска власт (статии и други прилози), Скопје 2006, 317.

се користи од органите на државната управа, на различно ниво, и тоа веднаш по забраната. Така, терминот Македонија се користи во комуникацијата помеѓу султанската канцеларија и великото везирство и обратно,¹⁹ помеѓу генералниот инспектор на трите вилаети и великото везирство и обратно,²⁰ потоа од страна на министерството за просвета,²¹ министерството за надворешни работи,²² од турските претставништва во Софија, Атина и Букурешт,²³ и т.н. Според тоа изгледа, *забраната на името Македонија се однесувала на оние што живееле на споменатава територија, но не и за оние што уйравувале со неа*. Забраната требало да го исклучи од секаков промет терминот Македонија меѓу жителите на провинцијата, почнувајќи од жалби до органите на власта, па сè до неговата употреба во образовниот, општествениот, културниот, па и религиозниот живот. Тоа значело премногу работа за цензурата. Очигледно, власта со една административна мерка се обидела да забрани нешто што било влезено длабоко во свеста на луѓето, нешто што е неуништво. Тоа е слично како забранетото овошје. Колку повеќе го браниш, толку повеќе и со поголема страст го консумираат.

До кое ниво и колку ригорозно се применувала забрана за употребата на називот Македонија засега не може да се произнесеме, но фактот што власта не ја поштедила ниту најстарата и најсветата книга – Библијата, доволно зборува дека работата стасала до апсурд. На 16 јуни 1903 година, американскиот весник „The Sun“ објавува текст со наслов „Турчинот како критичар на библијата“ со поднаслов „Зборот Македонија после многу години го предизвика цензорот. Тој сака името на територијата да биде заменето со независно име“. Притоа, весникот цитира дел од писмото на свештеникот Марселус Боуен (главен агент на Американското библиско друштво во Истанбул) каде се вели: „Имаме сериозни тешкотии во Турција со Одделението за јавно образование. Цензорите се побунија за зборот Македонија во Новиот завет... Во однос на античкиот географски термин Македонија, кој се појавува во првото послание на Павле до Солуѓаните, Турците сега инсистираат овој збор да биде заменет со модерниот термин 'Вилаетите Салоника и Монастир'“. ²⁴ Според написот, агентот на библиското друштво во Истанбул не добил образложение за таквата постапка на цензорите, но друштвото во САД претпоставува дека одлуката била

¹⁹ Документи извъ турскиџь държавни архиви, часть II..., 224; 228-229.

²⁰ Исто, 219; 244.

²¹ Исто, 245.

²² Исто, 253;259-260.

²³ Исто, 206, 233, 253, 277.

²⁴ The Sun, Vol. LXX, No. 289, 16.06.1903, p.12.

последица на сложената ситуација на Балканот поради македонското прашање. Покрај тоа, весникот истакнува дека американскиот и англискиот претставник во Истанбул биле замолени да му објаснат на големиот везир дека безбедноста на Турција не зависи од ревизијата на посланијата на Павле.²⁵

По три дена, весникот „The Evening Star“ објавува наслов „Елиминирање на Македонија од цензорот“. Под овој наслов читаме: „Официјалниот турски цензор во Одделението за јавно образование, кој ги чита едициите од Библијата напишани на дијалект, кои што Американското библиско друштво ги дистрибуира насекаде низ Левантот, се спротивставува на употребата на зборот Македонија“. Поради честата застапеност на името Македонија во Библијата (во текстот се наведени повеќе примери), весникот во саркастичен стил пишува: „Доколку овој цензор се реши да го пречкрта зборот Македонија насекаде низ Новиот завет, тогаш ќе му снема мастило на перото и ќе ја осакати Книгата... Турскиот цензор (*sensor*) повеќе е нонсенсор (*nonsenser*). Сигурно можеме да предвидиме дека Македонија ќе остане во Библијата многу подолго, отколку што Турција ќе остане на мапата“.²⁶

На 5 јули 1903 година, весникот „The Times Dispatch“ повикувајќи се на информациите од германскиот дописник во Истанбул пишува: „Американската библиска издавачка кука, задолжена за печатење на светата книга, официјално беше спречена од турскиот цензор, кој го забрани зборот Македонија во посланијата на апостолот Павле и инсистира истиот да биде заменет со 'Вилаетите Солун и Монастир' за да дозволи да се печати Библијата... Официјалниот претставник на друштвото истакна... дека одлуката на цензорот претставува едно ново искуство, но додаде дека Американското библиско друштво попрво ќе престане да го распространува светото писмо низ Турција, отколку да промени макар и еден збор во Библијата“.²⁷

Горниве информации се само дел од она што го пренесува печатот во САД. Овој невиден политички мотивиран апсурд за цензура на Светото писмо поради зборот Македонија го пренесуваат многу весници во САД,²⁸ па дури и на Хаваите.²⁹ Очигледно, султанската

²⁵ Исто.

²⁶ The Evening Star, No. 15699, 19.06.1903, p.4

²⁷ The Times Dispatch, No. 16284, 5.07.1903, p.3

²⁸ Покрај цитираните, од мноштвото други весници што се осврнуваат на овој проблем ги издвојуваме: The Washington Times, No. 3292, 16.06.1903, 6; The Mitchell Capital, vol. XXIV, No. 38, 19.06.1903, 1; The Barre Daily Times, vol. VII, No. 85, 23.06.1903, 2; The Arizona Republican, vol. XIV, No. 60, 17.07.1903, 4; Desert Evening News, vol. 53, 24.07.1903, 4; The San Francisco Sunday Call, 15.01.1905, 22, и други.

²⁹ The Pacific Commercial Advertiser - Sunday Advertiser, vol. I, No. 28, 19.07.1903, 8.

забрана за употреба на зборот Македонија, врз основа на која турската цензура се обидела да го отстрани називот Македонија во Светото писмо, несвесно придонела за негова афирмација ширум светот.

Проблемите со цензурата на Библијата и нејзината дистрибуција поради зборот Македонија не завршил во 1903 година, ниту пак само на страниците на американскиот печат. Австралискиот весник „The Register“ во ноември 1904 година под насловот „Султанот се плаши од Библијата“ пишува дека властите во Скопје (Македонија) им забраниле на колпортерите на британското и странското библиско друштво продажба на Библијата по улиците во градот, под изговор дека преку тоа се вршела пропаганда во прилог на христијанската религија. Поради тоа британскиот амбасадор реагирал пред властите во Истанбул.³⁰ По неколку дена, австралискиот весник „The Telegraph“ повикувајќи се на информации од Лондон, информира дека по интервенцијата на британскиот конзул во Истанбул, османските власти им овозможиле на колпортерите на библиското друштво да ја продаваат Библијата во Скопје.³¹

Прашањето за цензура на зборот Македонија во библиите кои биле дистрибуирани од англо-американското библиско друштво во Османлиската Империја, било искористено од германскиот печат за дискредитирање на библиските агенти, а со тоа и на Велика Британија која во овој период била најголем критичар на Мирџштегските реформи и отворен застапник за автономија на Македонија. Во таа смисла германските весници „Die Post“ и „Der Deutsche“ пишувале дека агентите на англо-американското библиско друштво, под превезот на продавање на библии во Македонија, систематски и со пари ја поддржувале револуционерната агитација при што фондовите коишто биле наменети за дистрибуција на Библијата биле злоупотребувани за набавка на експлозивни средства и друго оружје за македонските револуционерни чети. Истовремено, британската влада била обвинета дека ја поттикнувала политичката агитација на библиските агенти, а пак британските конзули за поддршка на македонското револуционерно движење.³²

Според една агенциска вест од средината на март 1905 година, османлиските власти сепак допуштиле слободна циркулација на Библијата под услов реченицата: „Дојди во Македонија и помогни ни“ да биде променета, а терминот Македонија насекаде во Библијата да биде заменет со „Вилаетите Салоника и Ускуб“.³³

³⁰ The Register, vol. LXIX, No. 18106, 23.11.1904, 7.

³¹ The Telegraph, No. 9994, 30.11.1904, 9.

³² The Evening Star, No. 16222, 20.02.1905, p. 12.

³³ The Minneapolis journal, 17.03. 1905, p. 10.

Според изнесеното, очигледно е дека притисокот врз колпортерите и запленивањето на библиите под изговор дека содржат револуционерни содржини ја покажува решеноста на власта за интервенција во Светата книга и бришење на зборот Македонија. Притоа, најверојатно за надминување на недоразбирањата со Велика Британија бил ангажиран олеснувач - посредник. Според австралискиот весник „Barrier Miner“ кој се повикува „Дејли Кроника“ со посредничката мисија бил натоварен г-н Квилијам (адвокат од Ливерпул) кој стоел на чело на исламската заедница во Велика Британија, поради што бил наречен Шеих-ул-ислам на Британија. Тој во Истанбул престојувал околу два месеци, а од таму се вратил со повеќе одликувања, меѓу кои и титулата „Негова екселенција“. По враќањето, г-н Квилијам за „Дејли Кроника“ изјавил дека османските власти немале намера да ја забранат продажбата на Библијата во Ерменија и Македонија под услов таа да биде авторизирана и да не содржи „бунтовничка доктрина“. Притоа, г-н Квилијам изјавил дека властите откриле примероци на Библијата со револуционерна содржина и бунтовни памфлети. Според него, поради тоа било забрането растурањето на Библијата по улиците од страна на колпортерите, но затоа пак, било дозволено Библијата да се продава на конкретно определени места кои ќе може да се контролираат. На крајот, г-н Квилијам сепак призна дека неговата мисија во Истанбул била во врска ревизија на Библијата, но тоа наводно се однесувало за отстранување на оние приказни кои според Турците „не биле соодветни да ги читаат муслиманските жени“.³⁴ Очигледно изјавата на г-н Квилијам не е искрена, ниту потполна. Очигледно тој бил внимателен во изјавата за да не ја надразни чувствителната англиска јавност, па затоа изјавил дека преговарал за отстранување на оние содржини од Библијата кои биле навредливи за турските жени! Но, независно од тоа, тој сепак открива дека неговиот престој во Истанбул бил во врска со цензура на Библијата.

Според Фикрет Аданер, османлиските власти во јули 1905 година презеле мерки да го отстранат зборот Македонија од турскиот превод од „Делата на апостолите“, потоа ги конфискувале англиските изданија на Библијата и побарале наместо зборот Македонија да стои вилаетите: „Ускуб, Монастир и Косово“ во што и успеале.³⁵ Дека во 1905 година под притисок на цензурата поради зборот Македонија била извршена интервенција во содржината на Светото писмо пишува весникот „Peninsula Enterprise“. Овој весник во септември 1905 година, под насловот „Цензура на Библијата во Турција“ пишува: „Во Библијата дистрибуирана од Англо-Американското библиско друштво цензорот наиде на застрашувачкиот збор Македонија којшто ги

³⁴ Barrier Miner, Vol. XVIII, No. 5246, 22.04.1905, 6.

³⁵ Ф. Аданер, Македонският въпрос..., 14.

надразнува ноздрите на секој вистински син на Пророкот. Зборот мора да исчезне, но тој би можел да биде заменет со терминот 'Вилаетите Салоника, Манастир и Косово'. Оттука, во стихот 9 од главата 16 во Делата на светите апостоли од светиот апостол Лука, христијаниот со изненадување ќе може да прочита: 'Преку ноќта Павле имаше видение: Пред него стоеше еден човек од Манастир, кој го молеше и му велеше: Премини во турските вилаети Салоника, Манастир и Косово и помогни ни'.³⁶ Според тоа, промената била извршена. Ние сме во потрага по таков примерок. Евентуално пронаоѓање на таков примерок од Библијата би било вистинска сензација.

Стегите за цензурата воопшто, а во тој контекст и на Библијата, односно за дистрибуцијата на нејзината нецензурирана верзија попуштиле по младотурскиот преврат. Во врска со тоа, американскиот амбасадор во Истанбул во извештајот од 19 септември 1908 година пишува дека една од придобивките по формирањето на уставната влада на Турција било: решавањето на проблемот за печатење на забранетата литература од цензорите и укинувањето на забраната за продажба на недозволените книги, поради што Американското библско друштво немало причина да се жали.³⁷ Во тој поглед многу поконкретен е протестантскиот свештеник Јулиј Рихтер (Julius Richter) кој во својата книга „Историја на протестантските мисии на Блискиот Исток“ од 1910 година пишува: „Главните придобивки за нас од оваа револуција се: Слобода на печатот. Бескрајната црвена линија на цензорите, секогаш кога сакавме да добиеме дозвола за печатење на книги, доставувањето на секој ракопис во три верзии до двајца цензори, како и потреба од дозвола за објавувањето на ракописот, дури и кога имавме дозвола за печатење, сега веќе се неволји од минатото. Зборовите слобода, Устав, Македонија, патриот и звезда, кои со години беа забранети, сега може слободно да се употребуваат“.³⁸

Како што изнесовме понапред според султанската наредба од 1903 година, името Македонија категорично било забрането да се користи во претставките и соопштенијата поврзани со работите на румелиските вилаети. Тоа подразбира дека локалните власти не требало да прифаќаат ниеден поднесок од населението во кое е содржан зборот Македонија. Меѓутоа, ако македонското население не можело да го користи зборот Македонија во претставките до официјалните власти, тоа не можел да го контролира никој во жалбите и барањата што

³⁶ Peninsula Enterprise, vol. XXVI, no. 11, 9.09. 1905, p. 4.

³⁷ United States Department of State, Papers relating to the foreign relations of the United States with the annual message of the president transmitted to Congress, December 8, 1908, U.S Government Printing Office, Washington 1908, 755.

³⁸ Julius Richter, A history of the protestant missions in the Near East, London-Edinburgh, 1910, 179.

тие ги поднесувале до Мирџштегските мандатори. По Илинденската катарза, македонското население по инструкции од Революционерната организација почнало да доставува разни жалби и барања до мандаторите на Мирџштегските реформи во кои редовно, би рекле и тенденциозно се користи терминот „Македонија“ „македонско востание“ и „автономија“. Притоа во овие писмени иницијативи од Мирџштегските мандатори како единствен услов за смирување на состојбата во земјата се бара воспоставување на политичка автономија за Македонија.³⁹ Една таква писмена иницијатива во 1905 година паднала во рацете на власта, а генералниот инспектор Хусеин Хилми-паша од неа испратил превод до канцеларијата на великото везирство. Во врската со тоа, Високата Порта на генералниот инспектор му сугерира иницијаторите на споменатото барање да се земат на одговорност како „бунтовници“, но притоа експлицитно му сугерира содржината на барањето никако да не се соопштува на цивилните агенти, туку во секој погоден момент да ги убедува дека „мнозинското население во Македонија било муслиманско“.⁴⁰

Забраната за употреба на името Македонија, вешто била користена и од младотурците, иако по воспоставувањето на уставноста во земјата цензурата била укината. Впрочем, младотурскиот преврат бил предизвикан од англо-руската иницијатива за нови реформи во османлиска Македонија. Младотурскиот комитет, согледувајќи ја опасноста по територијалниот интегритет за Империјата од англо-руската иницијатива ги забрзал подготовките за враќање на уставноста во земјата. Со овој од порано проверен рецепт, требало да се избијат аргументите на Големите сили за повторно вмешување во внатрешните работи на Империјата заради македонското прашање. Ставот на младотурците во контекст на македонското прашање јасно е изнесен во Мемоарот што битолскиот огранок на комитетот „Единство и Напредок“ во мај 1908 година го доставил до дипломатските претставници во градот.⁴¹ Во него меѓу другото се вели: „Европа настојува на една сенка да ѝ даде тело. Всушност, целта на Европа е да создаде еден вид македонска држава или една автономна македонска провинција, но тие двете не се разликуваат меѓу себе и се еднакво опасни. Меѓутоа, една

³⁹ Повеќе за тоа види: Ванчо Ѓорѓиев, Афирмација на македонската борба и идејата за автономија на Македонија пред Мирџштегските мандатори. Објавено во: Освободителните борби на Македонија од Источната криза до балканските војни. (Зборник на трудови од Меѓународната научна конференција, посветена на 112 годишнината од Илинденското востание, организирана од Бугарската академија на науките и Македонската академија на науките и уметностите, Битола, Р. Македонија, 24 јули 2015), Софија 2016, 142-153.

⁴⁰ Документи изъ турските държавни архиви, часть II..., 264-265.

⁴¹ Спомени на Нијази (превод, предговор и коментар: Д. Ѓорѓиев), Скопје 2011, 66-76.

позната македонска држава беше уништена пред 2000 години и од старите Македонци денес нема никаква трага. Од минатото на Македонија, денес освен името нема ништо друго. Македонија не е ништо друго освен еден историски спомен. Како што не постојат Македонци, така не постои и Македонија. Македонија денес е дел од Османлиската Империја. И од неа не може да се оддели. Нејзиниот живот е поврзан само со животот на таа Империја... Судбината на трите вилаети кои што Европа сака да ги претвори во една вештачка Македонија, поврзана е со судбината на други 27 вилаети. Сите тие заедно ја сочинуваат османлиската држава. Нема да има никаква друга поделба“.⁴²

Со превратот и трансформирањето на Империјата од апсолутистичка во уставна монархија, Младотурците сметале дека го амортизирале македонското прашање, а во тоа настојувале да ја убедат и Европа.⁴³ Таквата политика му одговарала и на Султанот, кој сметал дека со трансформацијата бил обезбеден интегритетот на Империјата, па оттука првичната реакција спрема Младотурците била мека и со малку жртви.⁴⁴ Во суштина ставот на Младотурците во контекст на македонското прашање не се разликува во ништо од ставот на Султанот, па дури и во поглед на терминологијата.

Во јануари 1909 година, по барање на четворица пратеници била покрената интерпелација за министерот за внатрешни работи Хусеин Хилми-паша (поранешен генерален инспектор на трите вилаети) заради безбедносната состојба во Македонија, при што се развила неколкудневна дебата во врска со македонското прашање.⁴⁵ Интересно е да се одбележи кога пратеникот Христо Далчев го употребил терминот Македонија, повеќемина пратеници реагирале дека називот Македонија не може да се употребува во Собранието и побарале наместо него да се користи називот „Трите румелиски вилаети“, што било земено предвид од страна на претседателот на собранието.⁴⁶ Меѓутоа, и покрај тоа, мнозина пратеници независно од нивната етничка и религиозна припадност до крајот на расправата упорно го користеле терминот Македонија и „македонско прашање“.

Македонија и македонското прашање под нивното вистинско име во 1909 г. станале предмет на размена на ноти меѓу Османлиската

⁴² Исто, 67-68.

⁴³ Симон Дракул, Македонија меѓу автономијата и дележот, т.6. Скопје 2006, 372.

⁴⁴ Исто, 362; Австриски документи за реформската акција на европските големи сили во Македонија 1903-1909, предговор и редакција д-р Михајло Миноски, избор на документи и превод м-р Ѓорѓи Стојчевски, Скопје 2002, 382.

⁴⁵ Види: Македонското прашање во османлискиот парламент 1906, вовед и редакција д-р Драги Ѓорѓиев, Скопје 2009.

⁴⁶ Исто, 26.

Империја и земјите учеснички во реформскиот процес, поради турската реакција во врска со одлуката на Критското собрание за обединување на островот со Кралството Грција. Поради тоа заштитничките на Крит (Русија, Велика Британија, Италија и Франција) на 18.8.1909 година упатиле колективна Нота до Високата Порта,⁴⁷ со што ѝ укажале дека поради одлуката на Критското собрание, Империјата нема право да се обраќа кон Грција. Покрај тоа, во Нотата се вели: „со оглед на тоа што соопштението на Отоманската влада се однесува и во врска со прашањето на Македонија, долупотпишаните амбасадори се задолжени од нивните влади да ја потсетат Високата Порта дека прашањето на Македонија е од европски интерес и да инсистираат кај неа, за отоманската Влада од тоа да не извлече некој *'casus belli'*, а пред тоа да не ги извести Силите – потписнички на Берлинскиот договор“.⁴⁸

Таквото експлицитно споменување на Македонија во еден официјален и колективен документ од големите сили и прогласувањето на македонското прашање за прашање од „европски интерес“ предизвикало вознемиреност и остра реакција во османлиските кругови. Во врска со тоа, германскиот амбасадор во Истанбул, Фон Маршал, во извештајот од 4 септември 1909 година пишува дека споменатава Нота ќе ги раздразни Турците бидејќи во неа „прашањето на Македонија“ било претставено како прашање од „европски интерес“, поради кое Империјата не смеела да испровоцира воен случај без претходно да побара интервенција од потписничките на Берлинскиот договор.⁴⁹ Притоа, Фон Маршал наведува дека не можело да се утврди врз основа на која спогодба се базирала оваа опомена, бидејќи Берлинскиот договор не познава „македонско прашање“, туку Македонија индиректно „потпаѓа под одредбите на договорот во смисла, што оваа провинција спаѓа во европските поседи на Турција, за кои член 23 ветил реформи“.⁵⁰

Следниот ден Фон Маршал информира дека Рифат-паша приговарал поради изразот „македонско прашање“ кој бил внесен во еден службен спис што значело признавање на споменатото прашање што дотогаш не било случај и додал дека тешкотиите во Македонија произлегувале од освојувачките страсти на малите соседни држави. Притоа Рифат-паша изјавил дека „треба најрешително да се отфрли, како напад на турските права на сувереност, барањето дека Портата поради Македонија не смее да направи 'повод за војна' без претходно да бара

⁴⁷ Германски документи за политиката на Германија и Европските сили во Македонија (1904-1910), избор, предговор и редакција м-р Ѓорѓи Стојчевски, превод Петар Стојчевски и м-р Ѓорѓи Стојчевски, Скопје 2005, 264.

⁴⁸ Исто.

⁴⁹ Исто, 262.

⁵⁰ Исто, 262-263.

интервенција од Силите–потписнички“. Според него Портата не можела да ги прифати таквите задолженија бидејќи Берлинскиот договор не содржел ниту збор за таква обврска.⁵¹

Од изнесеново, евидентно е дека Османлиската Империја максимално и ефикасно го користела непостоењето на терминот Македонија и македонско пршање во Берлинскиот договор за да не дозволи отворање на македонско прашање. Токму во тој дух треба да се сфати изоставувањето на името Македонија во реформските акти од 1902 и 1903 година, потоа административната забрана за употреба на името Македонија, вклучително и во Библијата, како и сите спротивставувања кога другите сили настојувале да го внесат македонското прашање во официјални документи.

Меѓутоа, оваа *техничка заштитна*, која била сведена на буквално бришење на името на проблемот, воопшто не значела и негово решавање. Историјата потврди дека Османлиската Империја со забраната на името Македонија и одбивањето на барањата за конституирањето на трите вилаети во автономна провинција Македонија, сепак не успеала да ги зачува своите европски владенија. Денешна Република Турција како наследник на Османлиската Империја, е втората земја која ја призна Република Македонија под нејзиното уставно име. И повеќе од тоа. Турција денес е стратешки партнер на Република Македонија. Земјата која некогаш го забранила името Македонија и инсистирала истото да се избрише дури и од Библијата, денес во актите на НАТО внесува фуснота во која е назначено дека Република Турција ја признава Република Македонија под нејзиното уставно име. Каква лекција? Какви поуки за актуелниот апсурд? Дали ќе се повтори историјата? А сепак, името си е име.

БИБЛИОГРАФИЈА

- Аданѓр Фикрет, Македонският вџпрос, Софија 2002.
 Австриски документи за реформската акција на европските големи сили во Македонија 1903-1909, предговор и редакција д-р Михајло Миноски, избор на документи и превод м-р Ѓорѓи Стојчевски, Скопје 2002.
 Битоски Крсте, Дипломатски одгласи за Илинденското востание, Скопје 1983.
 Војводић Михајло, Србија у меѓународним односима крајем XIX и почетком XX века, Београд 1988.
 Barrier Miner, Vol. XVIII, No. 5246, Broken Hill, 22.04.1905.

⁵¹ Исто, 265.

- Германски документи за политиката на Германија и Европските сили во Македонија (1904-1910), избор, предговор и редакција м-р Ѓорѓи Стојчевски, превод Петар Стојчевски и м-р Ѓорѓи Стојчевски, Скопје 2005.
- Георгиев Величко и Трифонов Стајко, Македонија и Тракија в борба за свобода (крајат на XIX и началото на XX век). Нови документи, Софија 1995.
- Документи изъ турскиѣ държавни архиви, часть II (1863-1909), подбралъ: Панчо Доревъ, Софија 1942.
- Дракул Симон, Македонија меѓу автономијата и дележот, т.6. Скопје 2006.
- Deseret Evening News, vol. 53, Salt Lake City, 24.07.1903.
- Ѓорѓиев Ванчо, Петар Поп Арсов. Прилог кон проучувањето на македонското револуционерно националноослободително движење, Скопје 1997.
- Ѓорѓиев Ванчо, Слобода или смрт. Македонското револуционерно националноослободително движење во Солунскиот вилает (1893-1903), Скопје 2003,
- Ѓорѓиев Ванчо, Автономијата – тактика или цел на МРО. Зборник: 100 години Илинден 1903-2003 (прилози од научниот собир одржан во Скопје на 6-8мај 1003), т. 1, Скопје 2005.
- Ѓорѓиев Ванчо, Бугарски документ од 1906 година за состојбите во Македонија и во ВМОРО и бугарската политика кон нив. Историја г. XXXIII/1-2, Скопје 2007.
- Ѓорѓиев Ванчо, Реформи за мир, или одлагање на конфликтот. Зборник: 100 години од Балканските војни (Прилози од научниот собир одржан на 3-4 декември 2012 година, Скопје 2013.
- Ѓорѓиев Ванчо, Афирмација на македонската борба и идејата за автономија на Македонија пред Миршштегските мандатори. Зборник: Ослободителните борби на Македонија од Источната криза до балканските војни, Софија 2016.
- Кочан Исмет, Битка за Македонија. Турската историографија за Балканските војни 1912-1913 со посебен осврт за Македонија, Скопје, 2010.
- Македонското прашање во османлискиот парламент 1906, вовед и редакција д-р Драги Ѓорѓиев, Скопје 2009.
- Македонскиѣ-тъ Вѣпросъ, „Македонія“, г. V/3, Цариградъ, 18.01.1871.
- Пасков Румен, Борис Сарафов 1872-1907. Биографија, Софија 1996.
- Поповски Владо, Односот на внатрешниот и надворешниот фактор спрема создавањето на македонска држава 1903-1913, Зборник: 100 години Илинден 1903-2003 (прилози од научниот собир одржан во Скопје на 6-8мај 1003), т. 1, Скопје 2005.
- Peninsula Enterprise, vol. XXVI, No. 11, Accomac, 9.09. 1905.
- Richter Julius, A history of the protestant missions in the Near East, London-Edinburgh, 1910.
- Салнаме на вилаетот Косово. Превод од османско-турски: д-р Драги Ѓорѓиев и д-р Ахмет Шериф, Скопје 2012.
- Спомени на Нијази (превод, предговор и коментар: Драги Ѓорѓиев), Скопје 2011.
- Стојановски Александар, Македонија под турска власт (статии и други прилози), Скопје 2006,
- Турски документи за Илинденското востание, избор, превод, редакција и коментар д-р Александар Стојановски, Скопје 1993.
- The Arizona Republican, vol. XIV, No. 60, Phoenix, 17.07.1903, 4.
- The Barre Daily Times, vol. VII, No. 85, Barre, 23.06.1903.
- The Evening Star, No. 16222, Washington, 20.02.1905.
- The Minneapolis journal, Minneapolis, 17.03. 1905.
- The Mitchell Capital, vol. XXIV, No. 38, Mitchell, 19.06.1903.
- The San Francisco Sunday Call, San Francisco, 15.01.1905.
- The Register, vol. LXIX, No. 18106, Adelaide, 23.11.1904.
- The Sun, Vol. LXX, No.289, New York, 16.06.1903.

The Times Dispatch, No. 16284, Richmond, 5.07.1903.

The Telegraph, No. 9994, Brisbane, 30.11.1904.

The Washington Times, No. 3292, Washington, 16.06.1903.

United States Department of State, Papers relating to the foreign relations of the United States with the annual message of the president transmitted to Congress, December

8, 1908, U.S Government Printing Office, Washington 1908.

Šulek Vladimir, Diplomatska historija centralnih sila 1885-1919, Zagreb 1938.

70 ГОДИНИ ИНСТИТУТ ЗА ИСТОРИЈА
ГОДИНИ МАКЕДОНСКА ИСТОРИОГРАФИЈА

<i>Издавач</i>	ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ – СКОПЈЕ
<i>За издавачот</i>	проф. д-р Горан АЈДИНСКИ
<i>Издавачки одбор</i>	проф. д-р Ванчо ЃОРЃИЕВ проф. д-р Александар АТАНАСОВСКИ проф. д-р Војислав САРАКИНСКИ
<i>Идејно решение и корица</i>	проф. д-р Војислав САРАКИНСКИ
<i>Лектура и коректура</i>	проф. д-р Димитар ПАНДЕВ
<i>Техничка обработка</i>	проф. д-р Војислав САРАКИНСКИ
<i>Печати</i>	МАР-САЖ – СКОПЈЕ

CIP-каталогизација во публикација
Национална и универзитетска библиотека "Св. Климент Охридски", Скопје

94(497.7)(062)

930(497.7)(062)

СЕДУМДЕСЕТ

70 години Институт за историја : 70 години македонска историографија : зборник на трудови одржан на Меѓународната Конференција одржана на 13 и 14 декември 2016 година во Скопје. - Скопје : Филозофски факултет, 2017. - 500 стр. : илустр. ; 24 см

Фусноти кон текстот

ISBN 978-608-238-125-1

а) Историографија - Македонија - Собири б) Македонија - Историја - Собири

COBISS.MK-ID 103246602

© 2017 Филозофски факултет, Скопје.

Сите права за печатеното издание се заштитени.

Електронското издание подлежи на Creative Commons Attribution/ No Derivatives
License, која дозволува преземање на делото со задолжително цитирање на
изворот и на неговите автор.